

تأثیر غیرت مرد بر سلامتی روحی و اخلاقی همسر

حدیثه غفاری نقنه^۱

چکیده

غیرت، به عنوان یک فضیلت اخلاقی و دینی، بیانگر حساسیت مثبت مرد نسبت به ناموس، پاکدامنی و سلامت روابط درون خانوادگی است. غیرت مرد بر سلامت روح و اخلاق همسر تأثیر بسزایی دارد و تضمین کننده ی مصنویت اهل خانه در بستر زمان می باشد. در نظام خانواده، نقش مرد نه تنها در تأمین نیازهای اقتصادی و مدیریتی حائز اهمیت است، بلکه حضور غیرتمندانه او در صیانت از ارزش های اخلاقی و عاطفی خانواده نیز نقشی بی بدیل دارد. فقدان این ویژگی، می تواند منجر به اختلالاتی در امنیت روانی زن و آسیب های اخلاقی در نهاد خانواده شود.

هدف این پژوهش، تبیین ابعاد ایجابی و سلبی غیرت مردانه و تأثیر آن بر سلامت روحی و اخلاقی همسر از منظر دینی، روانی و اجتماعی است. نویسنده با بهره گیری از آیات قرآن کریم، روایات معتبر شیعی، و تحلیل روان شناختی، به بررسی آثار فردی و اجتماعی غیرت پرداخته و پیامدهای مثبت آن نظیر تقویت عفاف، امنیت روانی، انسجام خانوادگی و عزت زن، و همچنین پیامدهای منفی فقدان غیرت مانند احساس ناامنی، کاهش حیا، بروز خیانت و سقوط کرامت زن را تحلیل کرده است. این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای، اعم از متون دینی، تفسیری، روایی و روان شناسی اسلامی صورت گرفته و از نوع تحقیقات کیفی و کاربردی در حوزه مطالعات دینی و خانواده می باشد.

کلمات کلیدی: تأثیر، غیرت، زن، سلامت روحی اخلاقی، مرد.

^۱ سطح دو، حوزه علمیه الزهرا (علیها السلام) مبارکه.

مقدمه

یکی از اساسی‌ترین ارکان دوام و استحکام خانواده در منظومه معارف اسلامی، وجود فضائل اخلاقی متقابل در زن و شوهر است؛ که در این میان، غیرت مرد نقش ویژه‌ای در تأمین سلامت روحی و اخلاقی فضای خانواده دارد. غیرت به‌عنوان ملکه‌ای درونی، موجب مراقبت مرد از حریم عفاف و صیانت از شأن همسر در برابر بیگانگان می‌شود و در صورت تضعیف یا نبود آن، تزلزل در ساختار روانی و اخلاقی خانواده محتمل خواهد بود.

مسئله اصلی این تحقیق، بررسی نقش غیرت مردانه در تضمین امنیت روانی و اخلاقی زن و تحلیل آثار فردی و اجتماعی آن بر اساس آموزه‌های اسلامی است.

اهمیت این مسئله از آن جهت است که در عصر کنونی با تضعیف برخی ارزش‌های اخلاقی و افزایش بی‌تفاوتی نسبت به مسائل ناموسی، بنیاد خانواده دچار آسیب شده و زن به‌عنوان رکن اصلی تربیت نسل و آرامش مرد، بیشتر از پیش در معرض تهدیدهای روانی و اخلاقی قرار گرفته است. از این‌رو، احیای آموزه‌های دینی درباره غیرت به‌منزله یکی از راه‌حل‌های پیشگیری از فروپاشی خانواده و حفظ سلامت روانی همسر ضروری می‌نماید.

بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که هرچند در منابع اسلامی درباره غیرت و حدود و آثار آن مباحثی آمده است، اما کمتر به صورت مستقل به تأثیر مستقیم غیرت مرد بر سلامت روانی و اخلاقی همسر پرداخته شده است. عمده پژوهش‌ها یا در حوزه غیرت به‌طور کلی، یا در نسبت با حجاب و عفاف زن انجام شده‌اند. از این‌رو، این مقاله تلاش دارد تا این خلأ را با نگاهی جامع‌تر برطرف سازد. از جمله مقالاتی که در این موضوع نوشته شده؛ نقش غیرت مرد بر سلامت خانواده نوشته ی مژگان شعبانی در اولین کنفرانس بین‌المللی انقلاب علوم انسانی اسلامی در مهر ۱۴۰۳ منتشر شده است. مقاله نقش غیرت در سلامت فرد و اجتماع، نوشته ی سید حسین اسحاقی در مجله ی رواق اندیشه ۱۳۸۳ شماره ۳۷ با رویکرد فردی و اجتماعی نقش غیرت را مورد واکاوی قرار داده است. کتاب غیرت از آقامجتبی تهرانی نشر مصابیح الهدی ۱۳۹۳ کلیاتی از آثار غیرت و برکات آن را بیان نموده است که این نوشته تاثیرات غیرت مرد بر سلامتی روحی و همچنین اخلاقی همسر را بررسی می‌نماید.

ساختار این تحقیق در چهار بخش تنظیم شده است: در بخش نخست به کلیات و مفاهیم غیرت و سلامت روانی پرداخته می‌شود. در بخش دوم آثار ایجابی غیرت مرد بر همسر مورد بررسی قرار می‌گیرد. بخش سوم به تحلیل پیامدهای منفی بی‌غیرتی و کم‌غیرتی مرد می‌پردازد. در بخش چهارم نیز با جمع‌بندی مباحث، راهکارهای تقویت غیرت دینی در مردان جهت تأمین آرامش روحی و اخلاقی زنان ارائه می‌شود.

۱- مفهوم شناسی

پیش از پرداختن به بحث‌های اصلی لازم است کلمات کلیدی و تأثیرگذار را که در این پژوهش مطرح است مورد بررسی لغوی و اصطلاحی قرار داده شود تا با روشن شدن مفاهیم آن‌ها، تبیین هرچه بیشتر بحث ممکن شود.

۱-۱- غیرت

غیرت در لغت به معنای آن است: «طبیعت انسان از مشارکت غیر در امر موردعلاقه‌اش نفرت داشته باشد.»^۱ واژه غیرت از «تغییر» و «تغیر» گرفته شده است و یک نوع حالت، دگرگونی و برانگیختگی درونی به همراه حس دفاع در شخص نسبت به آنچه دوست می‌دارد اعم از عزت، آبرو، شرف، دین و ناموس است.^۲ غیرت یعنی تلاش در نگهداری آنچه حفظش ضروری است.^۳ طریحی غیرت در اصطلاح را به معنای تنفر و ناپسند داشتن کسی از شرکت دیگران در امری دانسته است که سخت آن را دوست دارد و موردعلاقه‌اش است.^۴

غیرت، از شرایط ملکات و فضایل اخلاقی است که آدمی نگرهبانی کند دین خود را و عرض خود و اولاد و اموال خود را و از برای محافظت و نگرهبانی هر یک، طریقه‌ای است که صاحب غیرت و حمیت از آن تجاوز نمی‌کند.^۵ بنابراین با توجه به تعاریفی که گفته شد؛ غیرت عبارت است از دگرگونی انسان از حالت عادی و اعتدال، به طوری که انسان را برای دفاع و انتقام از کسی که به یکی از مقدساتش اعم از دین، ناموس و یا جاه و امثال آن تجاوز کرده، از جای خود می‌کند. این صفت غریزی، صفتی است که هیچ انسانی به طور کلی از آن بی‌بهره نیست، پس غیرت یکی از فطریات آدمی است و اسلام هم دینی است که بر اساس فطرت تشریع شده است.^۶

۲-۱-۱- اخلاق

^۱ طریحی، مجمع البحرین، ج ۲، ص ۳۶۲.

^۲ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ص ۴۱۲.

^۳ نراقی، ملا محمد مهدی، جامع السعادات، ج ۱، ص ۲۶۵.

^۴ طریحی، المنتخب، ص ۴۳۲.

^۵ نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، ص ۱۶۴.

^۶ طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان، ج ۴، ص ۲۷۶.

واژه اخلاق، جمع «خُلُق» و «خُلُق» است که در لغت به معنای سرشت، عادت و خوی به کار می‌رود.^۱ این معنا هم شامل سجایای پسندیده است و هم خوی‌های ناپسند را در بر می‌گیرد. عالمان لغت واژه «خُلُق» را هم‌ریشه با «خُلُق» دانسته‌اند و خصوصیات باطنی را «خُلُق» و خصوصیات ظاهری و جسمانی را «خُلُق» گفته‌اند که اولی با اختیار انسان حاصل می‌شود و دومی اختیاری نیست.^۲ در قرآن نیز واژه «خُلُق» به همان معنای لغوی آن اطلاق شده است: «إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ»؛^۳ «به راستی که تو را خویی والا است.»

عالمان اخلاق، معانی اصطلاحی گوناگونی برای «اخلاق» برشمرده‌اند^۴ از جمله گفته‌اند: «صفات نفسانی‌ای که در نفس انسان رسوخ کرده و پایدار شده باشند.»^۵ برخی دیگر هم آن را شامل صفات نفسانی غیر پایدار دانسته‌اند.^۶ مسکویه در تعریف اخلاق می‌گوید: «اخلاق، حالتی نفسانی است که بدون نیاز به تفکر و تأمل، آدمی را به سوی کار حرکت دهد.»^۷ اگر از این حالت نفسانی کارهای خوب صادر شود، آن را اخلاق خوب و اگر کارهای بد صادر شود آن را اخلاق بد گویند و البته تقسیم فضیلت‌ها و رذیلت‌های اخلاق نیز بر همین مبناست. برخی از معاصران نیز گفته‌اند: «اخلاق، روش‌های آدمی در کارهای روزمره یا شیوه‌های آدمی در زندگی خود است.»^۸

۳-۱- سلامت روح

سلامت روح عبارت است: «داشتن هدف متعالی انسانی و کوشش در حل مشکلات زندگی به طریق عاقلانه و ایجاد سازگاری با محیط اجتماعی خویش تا آنجا که این سازگاری موجب بطلان و تباهی حقایق علمی و اعتقادی و اخلاقی نگردد؛ و سرانجام این که ایمان به کار و مسئولیت و پیروی از اصل خیرخواهی و نیکوکاری و همت و بزرگواری یا پستی و انحطاط و بیچارگی وابسته به سلامت روح انسان است. ملالت‌ها و سختی‌های زندگی مولود رنجوری روح است نه موجب رنجوری روح؛ زیرا روح

^۱ زبیدی، تاج العروس ج ۶، ص ۳۳۷.

^۲ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۸۶؛

^۳ قلم: ۴.

^۴ زبیدی، تاج العروس، ج ۶، ص ۳۳۷.

^۵ راغب اصفهانی، حسین، مفردات، ص ۱۰۳۲.

^۶ حاتم، تهذیب الاخلاق، ص ۴۷.

^۷ رازی، کیمیای سعادت، ص ۵۷.

^۸ دشتی، معارف و معاریف، ج ۲، ص ۲۰.

سالم بر هر دشواری و محنتی هراندازه سخت باشد غلبه می‌کند، صاحب روح توانا هر محنت و رنجشی را از یاد می‌برد و غصه و کینه‌ای از آن به دل نمی‌گیرد.^۱

۲- اهمیت غیرت

غیرت، صفتی درونی و باطنی است که بروز و ظهور آن به شکل‌های مختلف است، ولی باید توجه داشت که غیرتمندی در انسان، مستلزم اموری چون نفرت از متجاوز به حریم خصوصی و ارزشی است. هم‌چنین باید گفت که غیرت از لوازم محبت انسان به چیزی است؛ زیرا هر کس که چیزی دوست می‌دارد، نسبت به محبوب خود غیور است.^۲ غیرت یک واژه با بار معنایی عمیق و استراتژیک است که در زمینه‌های مختلف زندگی فردی، اجتماعی و فرهنگی اهمیت بالایی دارد. در ادامه به برخی از جنبه‌های اهمیت غیرت پرداخته می‌شود:

۱. **حفاظت از خانواده** : غیرت به معنای حفاظت و دفاع از ناموس و خانواده است. این احساس، فرد را به رفتارهای مسئولانه‌تری در قبال خانواده‌اش وادار می‌کند. غیرت موجب می‌شود افراد در برابر خطرات و تهدیدات از خانواده خود به‌طور فعال دفاع کنند و به استحکام روابط خانوادگی کمک می‌کند.^۳

۲. **پایداری در ارزش‌ها** : غیرت به افراد کمک می‌کند تا با پایبندی به اصول و ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی به زندگی خود ادامه دهند. وقتی فردی غیرت دارد، در برابر انحرافات اجتماعی، آسیب‌های فرهنگی و فشارهای اجتماعی مقاومت می‌کند و تلاش می‌کند ارزش‌های خود را حفظ کند.

۳. **احساس هویت و تعلق** : غیرت احساس تعلق به فرهنگ، تاریخ و ملیت را تقویت می‌کند. افرادی که غیرت ملی دارند، برای حفظ فرهنگ و هویت خود تلاش می‌کنند و در مواجهه با چالش‌های فرهنگی و اجتماعی، به دفاع از هویت ملی و فرهنگی خود می‌پردازند.^۴

۴. **ایجاد اعتماد به نفس** : غیرت می‌تواند موجب افزایش اعتماد به نفس در فرد شود. وقتی کسی به اصول خود پایبند باشد و از آن‌ها دفاع کند، احساس رضایت و اعتماد به نفس بیشتری خواهد داشت و می‌تواند در محیط‌های مختلف به‌مانند یک شخصیت مستقل و قوی عمل کند.^۵

^۱ ضیائی نیا، ناصر رضا و دیگران، بیماری‌های روحی، روانی، فکری، اخلاقی، اعتقادی و غیر جسمی، ص ۵.

^۲ نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، ص ۲۰۹

^۳ دزفول‌نژاد، علی، غیرت را چگونه بشناسیم و غیرتمند شویم، ص ۴۹

^۴ تهرانی، آقا مجتبی، غیرت دینی، ص ۱۵۸

^۵ تهرانی، آقا مجتبی، غیرت دینی، ص ۱۶۹

۲. افزایش زمینه‌های فساد اخلاقی و ضعف عفاف

در مواردی که مرد نسبت به ارتباطات نامناسب، پوشش‌های تحریک‌آمیز یا محیط‌های آلوده، حساسیت غیرتمندانه‌ای نداشته باشد، در عمل فضا را برای بروز آسیب‌های اخلاقی و سست شدن پایه‌های عفاف در خانواده فراهم می‌کند. این بی‌مبالاتی نه تنها اثرات منفی بر روح و روان زن دارد، بلکه سلامت اخلاقی فرزندان را نیز تهدید می‌کند.

امام صادق (ع) فرمود: «إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الرَّجُلَ يَدْخُلُ عَلَيْهِ فِي بَيْتِهِ فَلَا يَغَارُ»^۱
خداوند مردی را که در خانه‌اش بی‌غیرت باشد، دشمن می‌دارد.

۳. سقوط تدریجی منزلت زن در نگاه همسر

بی‌تفاوتی مرد نسبت به مسائل غیرتی، به تدریج نگاه او به همسر را دچار انحراف و سطحی‌نگری می‌سازد. این نگاه، زن را از جایگاه انسانی و کرامت شخصی به ابزار لذت یا نمایش تنزل می‌دهد. در نتیجه، زن از نظر روحی احساس بی‌ارزشی کرده و به مرور از تعادل اخلاقی فاصله می‌گیرد.
امام علی (ع): «مَنْ لَا غَيْرَةَ لَهُ لَا نَفْسَ لَهُ»^۲
کسی که غیرت ندارد، شخصیت ندارد.

این بیان، گویای ارتباط مستقیم غیرت با شخصیت انسانی مرد است و فقدان آن را موجب سقوط کرامت همسر می‌داند.

۴. تضعیف حیا و گسترش بی‌مبالاتی در رفتار زن

زن، به‌عنوان موجودی عاطفی و تأثیرپذیر، از فضای فکری و رفتاری مرد تأثیر می‌پذیرد. در صورتی که مرد نسبت به اصول حیا و عفاف بی‌تفاوت باشد، این فضای انفعالی به زن منتقل می‌شود و تدریجاً موجب کاهش سطح حیا، گسترش خودآرایی در اجتماع، و انفعال در برابر ارزش‌های اخلاقی خواهد شد.

در حدیثی آمده است: «إِذَا كَانَ الرَّجُلُ دُيُوثًا بَلَغَ مِنْ فَسَادِ الزَّوْجَةِ مَا لَا يُصْلَحُ بَعْدَهُ»^۳
اگر مرد دیوث باشد، فساد زن به حدی می‌رسد که اصلاح‌پذیر نخواهد بود.

۵. زمینه‌سازی خیانت زناشویی و گسست عاطفی

بی‌غیرتی مرد ممکن است برای همسر این پیام را به‌همراه داشته باشد که وجود او برای شوهر اهمیتی ندارد. این حس، اگر در کنار ضعف‌های ایمانی و فشارهای روانی قرار گیرد، در برخی موارد

^۱- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ص ۵۳۷، حدیث ۲.

^۲- آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، حدیث ۹۶۶۸.

^۳- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۳۵۲.

ممکن است منجر به کشش‌های عاطفی بیرون از خانواده یا حتی خیانت زناشویی شود. همچنین، نبود غیرت سبب می‌شود پیوندهای عاطفی بین زن و شوهر تضعیف شود و فضای خانواده به سردی گراید.

پیامبر اسلام (ص) فرمود: «ثَلَاثَةٌ قَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَنَّةَ: ... وَالدِّيُّوثُ الَّذِي تُقَرُّ الْحَبْثُ فِي أَهْلِهِ»^۱ خداوند بهشت را بر سه گروه حرام کرده، یکی از آنان دیوث است که به فساد اهل خانه‌اش رضایت دارد.

نتیجه‌گیری

از آنچه گفته شد نتیجه می‌گیریم که غیرت عبارت است از دگرگونی انسان از حالت عادی و اعتدال به طوری که انسان را برای دفاع و انتقام از کسی که به یکی از مقدساتش اعم از دین و ناموس یا جاه و امثال آن تجاوز کرده از جای خود می‌کند. این ویژگی از صفات بارز الهی است و کسی غیرتمندتر از خدا نیست. غیرت دینی و ناموسی در روایات معصومین (علیهم‌السلام) جایگاه ویژه‌ای دارد این صفت در حضرت علی (علیه‌السلام) و بقیه مردان پرتوی از غیرت خداوند است که در وجود آن‌ها تجلی یافته است. در این تحقیق به مهم‌ترین آثار غیرت دینی و ناموسی ایشان بر سلامتی روحی و اخلاقی همسر بیان شده است. غیرت دینی و ناموسی آثار بسیاری دارد که موجب هدایت و سربلندی انسان در دنیا و آخرت خواهد شد. آثار دنیوی و اخروی آن مانند جلب محبت الهی، هدایت و مصونیت از گمراهی، ایجاد رحمت و رأفت در قلب، افزایش عفت و پاک‌دامنی و سلامتی روحی و اخلاقی همسر و... است؛ و پیروزی بر دشمنان و سربلندی، حفظ حریم ارزش‌های والای یک جامعه، ثبات خانواده، دفاع از حریم خانواده، پاکی و سلامت نسل‌ها از جمله دیگر آثار غیرت مرد است.

^۱- مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، ج ۷۶، ص ۷۱

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

کتاب فارسی

- ۱- اکبری، محمد، «غیرتمندی و ارزش‌ها و آسیب‌ها»، تهران: فتیان، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.
- ۲- تهرانی، آقا مجتبی، «غیرت دینی»، تهران، مصابیح الهدی، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ش.
- ۳- جعفری، محمد تقی، «ترجمه و تفسیر نهج البلاغه»، تهران: چاپ دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۹۷ ش.
- ۴- حر عاملی، محمد بن حسن، «وسائل الشیعه»، تهران: کتابچی، چاپ دهم، ۱۳۸۶ ش.
- ۵- حسینی دشتی، سید مصطفی، «معارف و معاریف»، تهران: آرایه، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
- ۶- حسینی همدانی، سید محمد، «انوار درخشان در تفسیر قرآن»، تهران: مسلم، چاپ دوم، ۱۳۷۵ ش.
- ۷- دزفول‌نژاد، علی، غیرت را چگونه بشناسیم و غیرتمند شویم، تهران: نشر اجود، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.
- ۸- دهخدا، علی‌اکبر، «لغت‌نامه دهخدا»، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.
- ۹- رازی، ابوعلی مسکویه، «کیمیای سعادت»، مترجم: میرزا ابوطالب زنجانی، تهران: نقطه، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.
- ۱۰- رازی، ابوحاتم، «الزینه»، مشهد: الهیات و معارف اسلامی، چاپ اول، ۱۳۵۶ ش.
- ۱۱- رازی، محمد، «ترجمه و تفسیر مجمع‌البیان»، تهران: فراهانی، چاپ اول، ۱۳۶۰ ش.
- ۱۲- راغب، حسین بن محمد، «مفردات»، جلد چهارم، مترجم: غلامرضا خسروی، تهران: مرتضوی، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.
- ۱۳- سبحانی، جعفر، «منشور جاوید»، قم: موسسه امام صادق، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ش.

- ۱۴- ضیائی نیا، ناصرالرضا و دیگران، «بیماری‌های روحی، روانی، فکری، اخلاقی، اعتقادی و غیر جسمی»، تهران: گوهر ماندگار، چاپ اول، ۱۳۹۴ ش.
- ۱۵- طباطبایی، سید محمدحسین، «تفسیر المیزان»، تهران: امیرکبیر، چاپ پنجم، ۱۳۷۸ ش.
- ۱۶- طریحی، فخرالدین بن محمد، «مجمع البحرین»، تهران: فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۸۷.
- ۱۷-، «المنتخب»، تهران: شریف الرضی، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ش.
- ۱۸- فراهیدی، عبدالرحمن الخلیل، «العین»، تهران: دارالهجره، چاپ اول، ۱۳۶۴ ش.
- ۱۹- قمی، علی بن ابراهیم، «تفسیر قمی»، تهران: دارالکتاب، چاپ سوم، ۱۳۸۱ ش.
- ۲۰- کاشانی، فتح‌الله بن شکرالله، «منهج الصادقین»، جلد نهم، تهران: اسلامیه، چاپ پنجم، ۱۳۷۹ ش.
- ۲۱- مجلسی، محمدباقر، «بحارالانوار»، تهران: اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ش.
- ۲۲- محمدی ری‌شهری، محمد، «میزان الحکمه»، قم: دارالحديث، چاپ پانزدهم، ۱۳۹۵ ش.
- ۲۳- مدرس، محمدتقی، «تفسیر هدایت»، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
- ۲۴- مقدم، سلیمه، «غیرت میوه شجاعت»، انتشارات خادم الرضا (ع)، مشهد، چاپ اول، ۱۳۹۵ ش.
- ۲۵- مطهری، مرتضی، «نظام خانوادگی اسلام»، تهران: صدرا، چاپ هیجدهم، ۱۳۸۹ ش.
- ۲۶- مطهری، مرتضی، «مسئله حجاب»، تهران: صدرا، چاپ چهل و دوم، ۱۳۹۵ ش.
- ۲۷- مطهری، مرتضی، «روابط زن و مرد در اسلام»، تهران: صدرا، چاپ بیستم، ۱۳۹۶ ش.
- ۲۸- مکارم شیرازی، ناصر؛ «تفسیر نمونه»، قم: دارالکتب اسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ش.
- ۲۹- نراقی، مهدی بن ابی ذر، «علم اخلاق اسلامی»، تهران: حکمت، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
- ۳۰- نراقی، ملا محمد مهدی، «جامع السعادات»، تهران: شریف الرضی، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ش.
- ۳۱- نراقی، ملا احمد، «معراج السعاده»، قم: هجرت، چاپ ششم، ۱۳۷۸ ش.

کتاب عربی

۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، «لسان العرب» جلد دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول ۱۴۱۲ ق.

۲- حاتم، یحیی بن عدی، «تهذیب الاخلاق»، بیروت: دارالمشرق، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق.

۳- حسینی خطیب، عبدالزهر، «مصادر نهج البلاغه»، بیروت: دارالاضواء، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق.

۴- حسینی زبیدی، محمد مرتضی، «تاج العروس من جواهر القاموس»، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.

۵- دارمی، فضل بن بهرام، «مسند دارمی»، ریاض: دارالمغنی، چاپ اول، ۱۴۲۱ ق.